Y FENTER GOLL

To be published by Subscription.
A Philosophical and Physical Sketch of Nature in her different Kingdom,
including Astronomical remarks, &c. &c.
In the Ancient British Language.
Dedicated by Permission to

I'w gyhoeddi trwy Ragdaliadau,
TRYSORFA
Gwybodaeth Athronyddol,
YN CYNNWYS

Hanes ehelaeth am ymddangosiadau Troell Anian, yn ol Barn yr Awduron enwocaf ar Anianyddiaeth er dyddiau Thales o Melita 639 o flynyddau cyn Crêd, ac yn benaf o waith Newton Leadbetter, Ferguson, Long, Le Grand, Pliny'r ail ac Enwogion ereill; ynghyd a sylw y Cyhoeddwr ei hun ar Anian a'i rhanau yn yspaid hanner cant mlynedd a aethant heibio, &c.

Bwriedir i'r gwaith hwn gynnwys yn gyntaf, Talfyriad o farn amryw o'r dysgedigion enwocaf ar Anianyddiaeth.

Yn ail, sylw ehelaeth ar Faintioli, Pellder a Rhodfeydd y Sêr o gylch yr Haul, yn gydunol a thystiolaeth y Dwyfol wirionedd, ynghyd a'u gosgorddiaid (*satellites*) o'u hamgylch hwythau, Sêr Gwib, &c.

Ac yn 3ydd, sylw ar Natur a sugniadau y pedair elfen, sef, Daear, Dwfr, Tân ac Awyr yn eu heffeithiau cynhyrfol o fewn cylch Anian, sef ar Lysiau, Coedydd, Anifeiliaid, Pysgod, Ehediaid a Dynoliaeth, a gwasanaeth y cyfryw Elfenau i breswylwyr y tair dosparth, sef Daear, Dwfr ac Awyr, a naturiaethau amryw o'u prif breswylwyr, y rhai sydd yn dangos mawredd doethineb y Creawdr yn eu cynnal a'u llywodraethu er cyd-weinyddiad i'w gilydd, ac yn benaf er cysur cynhaliaeth ac ymgeledd i Ddyn, yr hwn sydd Ryfeddod y rhyfeddodau Crëadigol! &c.

GAN WILLIAM OWEN,
(alias Gwilym Alaw) gynt o'r Chwaen wen, Môn.

Bwriedir i'r gwaith gael ei argraffu ar bapur da, a llythyren eglur, ac i gael ei gynnwys mewn tua 6 rhifyn swllt yr un, i ddyfod allan yn chwarterol, neu amlach os gellir; ac i'r gyntaf ymddangos cyn Calanmai nesaf, ac i gynnwys tua 40 tu dal.

Cynnwysa hefyd Ddarluniau i egluro y ddosbarth Seryddawl, ac bydd enw pob un a dderbynio un neu ychwaneg o'r Llyfrau yn cael eu hargraffu gyd a'r Rhifyn olaf.

Bydd swllt i'w dalu wrth roi yr enw, a swllt wrth dderbyn y rhan, fel na byddo talu am y rhifyn olaf. Bydd y gwaith i'w gael yn rhifynau mewn lleoedd cyfleus i'r Rhagdalwyr.

Dosbarthwyr 12 llyfr a gant *un* am eu trafferth.

Ionawr, 1832,

Caergybi, Argraffwyd gan R. Roberts.

Mae'r hysbysiad yn eglur ddigon — ond, ysywaeth, ni welodd yr antur fawr yma erioed olau dydd. Ac yn yr ysgrif mae HUW WILLIAMS yn hela hanes Gwilym Alaw, 1762 — 1853.

DECHREUAIS ymddiddori yn hanes William Owen pan oeddwn yn fachgen ysgol, a hynny ar ôl deall mai i'r Chwaen-wen yr aeth fy nhad yn was bach, wedi gadael yr ysgol ym Modedern, Môn, yn un ar ddeg oed, yn nawdegau cynnar y ganrif ddiwethaf.

Mae'n wir i William Owen farw dros chwarter canrif cyn geni fy nhad, ac na wyddai yntau fawr ddim amdano, ar wahân i'r hyn a glywsai ar lafar gan hwn a'r llall yn ardal Bodedern.

Ychydig iawn o help a gefais innau hefyd yn y blynyddoedd cynnar i geisio dod o hyd i wybodaeth am William Owen mewn tarddellau lleol. Gwyddwn mai ef oedd awdur y pennill *"O dragwyddol iachawdwriaeth /Yn yr arfaeth gafodd le"*, a dyna i gyd. A thrwy gyfrwng rhestr 'Talfyriadau Awduriaeth' y casgliad emynau a ddarparwyd at wasanaeth y ddwy eglwys Fethodistaidd yn 1927, dysgais bod blwyddyn ei eni a'i farw yn anhysbys ym maes emynyddiaeth dros drigain mlynedd yn ôl, a bod golygyddion y casgliad hwnnw hefyd wedi camsynied yn ddirfawr wrth ddisgrifio'r hen emynydd yn 'Barchedig'.

Yr hyn a barodd syndod i mi ar hyd y blynyddoedd oedd bod William Owen yn cael ei ystyried yn un o wŷr mwyaf deallus ac amryddawn y Methodistiaid Calfinaidd trwy Wynedd gyfan ym mlynyddoedd cynnar y ganrif ddiwethaf, ac eto nad oedd ei enw yn ymddangos yn yr un o'r ddwy gyfrol gyhoeddedig ar *Enwogion Môn* gan Robert Hughes ac R. Môn Williams.

* * *

FE DDYFNHAODD y dirgelwch gyda threiglad amser, yn enwedig ar ôl sylwi mai prin iawn oedd y wybodaeth am William Owen yn *Emynau a'u Hawduriaid* (arg. cyntaf 1945?, ac arg. newydd 1961), ac mai ychydig iawn a ychwanegwyd at y wybodaeth honno pan gyhoeddwyd *Y Bywgraffiadur Cymreig* (gw.adran yr 'Ychwanegiad' t.1061) yn 1953.

Sut yr oedd modd egluro bod un o flaenoriaid gweithgar eglwys M.C. Tŷ'n-y-maen, Môn, ym mlynyddoedd cynnar y ganrif ddiwethaf, a gŵr a fyddai'n trefnu cyfarfodydd crefyddol ar ei aelwyd yn y Chwaen-wen cyn bod sôn am godi capel yn yr ardal yn 1800, wedi cael ei lwyr anghofio gan y saint yn y Fam Ynys?

A pham y bu i enw gŵr a gyfrannodd yn helaeth ar amrywiol destunau i *Oleuad Gwynedd* a *Goleuad Cymru* rhwng 1819 a 1826, a chyhoeddi llyfrau (gan gynnwys un gyfrol o farddoniaeth dan y teitl *Lloffyn o Faes Boaz* .... 1813?) gael ei anwybyddu bron yn llwyr gan ei enwad ef ei hun ar ôl ei farw?

A pham hefyd nad yw enw gŵr o gyngor yn ei fro, ac amaethwr diwylliedig yr ymddiriedwyd iddo'r gorchwyl o lunio dogfen yn ymwneud ag ardrethiant gwahanol ffermdai a phlwyfi ym Môn rhwng 1785 a 1825, yn golygu fawr ddim mwyach i'r Monwys y dewisodd ef wasanaethu eu hynafiaid?

Yr ateb yw y byddai enw William Owen yn debygol o fod yn adnabyddus fel emynydd a llenor i genedl gyfan heddiw, oni bai iddo "syrthio i brofedigaeth a magl", chwedl John Thickens, ac i rai o wŷr blaenllawei enwad ym Môn ganrif a hanner yn ôl hefyd droi eu cefnau arno.

* * *

MEDDAI John Pritchard yn *Methodistiaeth Môn* bymtheng mlynedd ar hugain ar ôl marw William Owen:-*William Owen, y Chwaen-wen, neu Gwilym Alaw, oedd lenor lled wych ... Fel gwladwr, cyfrifid ef yn ddyn gwybodus a defnyddiol. Fel crefyddwr, yr oedd yn dalentog, ac yn dduwinydd galluog. Byddai Charles o'r Bala yn gwneud sylw mawr ohono pan y deuai trwy y sir*

Y mae yn wir ddrwg gennym ddywedyd i gymylau duon ddyfod dros William Owen. Gorchfygwyd ef gan ddiod feddwol, a dyrysodd yn ei amgylchiadau bydol, y rhai a fu unwaith yn llwyddiannus.

Yr un mor ddiddorol yw tystiolaeth Thomas Hughes, y Gatehouse, – Brodor o blwyf Llanfugail, Môn – wrth drafod capel Tŷ'n-y-maen yn y gyfrol *Y Diweddar Thomas Hughes y Gatehouse* ... (Owen Hughes; Dolgellau 1899). Bu ei rieni ef yn aelodau ffyddlon yn Nhŷ'n-y-maen, a'i dad yn ddiacon yno:-

Yr oedd (William Owen) yn ddyn talentog ac yn dduwinydd rhagorol ... Ond daeth cymylau duon drosto, ac wedyn cafodd ei lusgo gan feddwdod a phechodau eraill i dir y gogledd, ac i wlad machlud haul .

Beth ynteu yw'r gwir am yr hen amaethwr diwylliedig o Fôn? A fu iddo 'syrthio i brofedigaeth a magl' mewn gwirionedd, ai ynteu a oedd a wnelo rhagfarnau a chulni crefyddol ei ddydd fwy â'i gwymp honedig oddi wrth ras?

Ceir yr atebion i'r cwestiynau hyn mewn clamp o lyfr sydd heddiw yn y Llyfrgell Genedlaethol yn Aberystwyth, ac sy'n cynnwys adran hunangofiannol fanwl, yn llaw William Owen ei hun.

Dywed awdur y llawysgrif ei fod wedi ei eni yn 1762, yn un o saith o blant, ac iddo briodi yn 1785 ag Elizabeth Hughes, y Chwaen-wen, Llantrisant, Môn, gwraig weddw (ddyledus iawn!) i amaethwr o blwyf Clynnog.

Ganwyd un ferch o'r briodas, sef Elizabeth William(s), a fedyddiwyd yn 1789, ac a briododd ŵr o blwyf Clynnog yn 1812.

Er mai braidd yn aneglur o safbwynt mynegiant yw'r rhan o lawysgrif William Owen sy'n ymwneud â'r 'dyddiau blin' yn ei hanes, cesglir mai ar gam y cyhuddwyd ef gan rai o'i gymdogion, a chan rai o'i gyn-aelodau yng nghapel Tŷ'n-y-maen. Ar ôl marw ei briod, lledaenwyd celwyddau amdano, gan ddweud ei fod "yn caru gyda'r benforwyn, a'i bod hithau yn feichiog". Cymerodd yntau ei nith i gadw tŷ iddo, ond yn fuan iawn lledaenwyd celwyddau yn yr ardal amdanynt hwythau.

* * *

I RWBIO halen i'r briw, cafodd William Owen amryw o golledion ar ei fferm, a'i gyhuddo hefyd ar un adeg gan "ddyn yn y society" o fod yn feddw, meddai, a gwyddai'n dda ei fod wedi cael ei gyhuddo o ffeddwdod gan "un a geisiai ei le fel blaenor" yn Nhŷ'n-y-maen. Mewn canlyniad, fe'i diarddelwyd fel blaenor, ac aeth yntau "yn isel o arian".

Ar ôl treulio cyfnodau mewn gwahanol garchardai (fel dyledwr, yn hytrach nag oherwydd meddwdod, o bosibl) treuliodd William Owen hwyrddydd ei oes yng Nghaergybi, ac yno y bu farw, yn 90 oed, a'i gladdu ym mynwent Llantrisant, Môn, ar 27 Ionawr 1853.

AR WERTH
Er budd y 'St. David's Bone Marrow Research for Wales.'
Cannwyll y Cymry *(arg. 1766) y Ficer Prichard*
Sŵn y Jiwbili *(1874) John Roberts, 'Ieuan Gwyllt.'*
Mrs. P. Gruffydd-Pritchard, (Port Talbot 892712)